

Michał Niedościał
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Dziedziczenie gospodarstw rolnych przez osoby trwale niezdolne do pracy¹

Artykuł dotyczy dziedziczenia przez osoby trwale niezdolne do pracy - spadków, w skład których wchodzi gospodarstwo rolne, otwartych przed dniem 6 IV 1982 r. (por. art. 2 § 1 ustawy z 26 III 1982 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (...) - Dz. U. z 1982 r., Nr 11, poz. 81; zob. jednak art. LV i nast. p.w.k.c., art. 2 ustawy z 26 X 1971 r., zmieniającej Kodeks cywilny - Dz. U. z 1971 r., Nr 27, poz. 252, art. 2). W tym brzmieniu stosuje się zmienione przepisy k.c. - nowela do k.c. z 1971 r. - Dz. U. Nr 27, poz. 252; dotyczy to także rozp. RM z 28 XI 1964 r. w sprawie przeniesienia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości oraz dziedziczenia gospodarstw rolnych (tekst jedn.: Dz. U. z 1972 r., Nr 31, poz. 215), cytowanego dalej jako „rozp. roi.”

Omawiany problem będzie aktualny przez wiele dziesiątków lat. Nie doczekał się on dotychczas należytego naświetlenia w naukach prawnych. Problematyce dziedziczenia trwale niezdolnych do pracy po 5 IV 1982 r. poświęciłem odrębne opracowania,² do których wypada odesłać, a poza tym wymaga to odrębnego studium prawnego, na co nie ma miejsca w ramach niniejszej pracy.

Spadkobierca ustawowy gospodarstwa rolnego dziedziczy je z ustawy, jeżeli jest trwale niezdolny do pracy (art. 1059 § 1 pkt 5, 1061 zd. 1 k.c.). Osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, dziedziczy je na podstawie testamentu, jeżeli w chwili otwarcia spadku jest trwale niezdolna do pracy (art. 1065 w zw. z art. 1059 § 1 pkt 5 k.c.), natomiast osoby nie powołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, trwa-

Dziedziczenie gospodarstw rolnych...

le niezdolne do pracy, nie mogą go dziedziczyć (art. 1065 zd. 1 k.c. nie wymienia bowiem art. 216 § 1 pkt 4 k.c.).

Spadkobiercę gospodarstwa rolnego uważa się za trwale niezdolnego do pracy, jeżeli: 1) osiągnął wymagany wiek (kobieta 60, mężczyzna 65 lat) i nie wykonuje stałej pracy, która stanowiłaby dla niego główne źródło utrzymania lub 2) został zaliczony do I lub II grupy inwalidów w trybie i na zasadach określonych w przepisach o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (§ 14 ust. 1 w zw. z § 14 ust. 3 rozp. roi.; art. 1064 k.c.).

Nie uważa się spadkobiercy za trwale niezdolnego do pracy, jeżeli mimo przekroczenia wieku emerytalnego (65, 60 lat) pracuje w gospodarstwie rolnym lub je prowadzi (art. 1059 § 1 pkt 1-3, 216 § 1 pkt 1, 2, 1059 § 2 w zw. z art. 1065 k.c.).³ Osoba taka dziedziczy na podstawie przytoczonych w nawiasie przepisów, a nie art. 1059 § 1 pkt 5 k.c. Nie ma zatem tu miejsca na zbieg przepisów (art. 1059 § 1 pkt 5 - art. 1059 § 1-3, 216 § 1 pkt 1, 2, 1059 § 2; w zw. z art. 1065 k.c.), jest on wyłączony. Korzystniejsze jest dla takiego spadkobiercy dziedziczenie na podstawie ostatnio powołanych przepisów. W związku z tym, poczynione przy analizie tych przesłanek uwagi, mają tu pełne zastosowanie. W szczególności nie ma zakazu, aby osoba pracująca w gospodarstwie rolnym lub je prowadząca (art. 1059 § 1 pkt 1-3, 216 § 1 pkt 1, 2 - w zw. z art. 1065 k.c.), była zatrudniona poza rolnictwem, i - jak w przytoczonych wyżej przypadkach - praca w gospodarstwie nie musi stanowić dla tej osoby głównego źródła utrzymania. W § 14 ust. 1 rozp. rol. chodzi o stałą pracę osób nie związanych z rolnictwem (brak przesłanek z art. 1059 § 1 pkt 1-3, 216 § 1 pkt 1, 2 k.c.), czyli o podmioty pracujące poza rolnictwem i dla których praca ta (poza rolnictwem) stanowi główne źródło utrzymania.⁴ Stałą pracą, która stanowi główne źródło utrzymania (§ 14 ust. 1 pkt 1 rozp. roi.), z natury rzeczy nie może być pobieranie renty lub emerytury (przemysłowej, rolnej itd.). Nie jest to bowiem praca. W związku z tym, pobieranie przez takiego spadkobiercę - w chwili otwarcia spadku - renty lub emerytury, nie stanowi przeszkody (dla takiej osoby) w dziedziczeniu gospodarstwa rolnego.⁶ Nie jest istotne, czy spadkobierca taki (§ 14 ust. 1 pkt 1 rozp. roi.) poprzednio pracował w rolnictwie oraz jaka jest sytu-

acja materialna takiej osoby. Ustawodawca dopuścił tę kategorię osób do dziedziczenia, z pobudek etycznych. Ogólnie rzecz biorąc (schemat uproszczony), ustawodawca wyłączył tu osoby pracujące poza rolnictwem, natomiast nie wyłączył emerytów (rencistów). § 14 ust. 1 rozp. roi. nie zmierza zaś do wykluczenia osób, które pracują w rolnictwie, od dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059 § 1 pkt 1-3, 216 § 1 pkt 1 k.c.). W § 14 ust. 1 pkt 1 rozp. roi. chodzi o stałą pracę poza rolnictwem i to pracę zawodową (zwłaszcza w ramach stosunku pracy). Osoby nie pracujące, a pozostające na utrzymaniu innych osób, są również trwale niezdolne do pracy; pracy tych osób w gospodarstwie domowym nie można uważać za pracę w ujęciu § 14 ust. 1 pkt 1 rozp. roi., bowiem nie ma ona charakteru zarobkowego. Oczywiście, nie dotyczy to pracy w gospodarstwie domowym, w ramach gospodarstwa rolnego - jest to praca w ujęciu art. 216 § 1 pkt 1, 1059 § 1 pkt 1, 3 k.c. (praca w gospodarstwie rolnym; nie stosuje się tu art. 1059 § 1 pkt 5 k.c., lecz korzystniejsze przepisy wymienione wyżej).

Spadkobierca, zaliczony do I lub II grupy inwalidów (§ 14 ust. 1 pkt 2 rozp. roi.), pracujący w gospodarstwie rolnym, lub je prowadzący (art. 1059 § 1 pkt 1-3, 1059 § 2, 216 § 1 pkt 1, 2, 5 w zw. z art. 1065 k.c.), spełnia jednocześnie kilka przesłanek dziedziczenia. Do osoby tej należy - zgodnie z ogólną zasadą zbiegu norm⁶ - odnieść tę przesłankę, która będzie dla takiego spadkobiercy najkorzystniejsza. Z punktu widzenia art. 1059 § 2 k.c. należałoby przyjąć, że przy powyższym zbiegu, osoba taka nie wyłącza spadkobierców „warunkowych”. Zwłaszcza aktualny może być zbieg punktów 5. i 3. § 1. art. 1059 k.c., skoro do prowadzenia gospodarstwa nie wymaga się pracy w nim, a tylko zarządzania gospodarstwem.

Należy podkreślić, że spadkobiercy z § 14 ust. 1 pkt 2 rozp. roi., często będą legitymowali się dużym doświadczeniem produkcyjnym, z uwagi na długotrwałe prowadzenie gospodarstwa rolnego (know-how produkcyjne).⁷ Osoby, z § 14 ust. 1 pkt 2 rozp. roi., mogą wykonywać stałą pracę poza rolnictwem, która może nawet stanowić dla nich główne (wyłączne) źródło utrzymania (brak ograniczenia w § 14 ust. 1 pkt 2 tego typu, jak w punkcie 1 ust. 1 § 14)⁸, mogą też pobierać emeryturę (rentę).⁹ Zresztą,

zaliczenie do I, II grupy związane jest z reguły (zaliczanie do I, II grupy dla potrzeb dziedziczenia wcale nie pokrywa się z pobieraniem renty) z pobieraniem renty. Spadkobierca zaliczony do I, II grupy może pracować, a praca ta może być jego głównym (wyłącznym) źródłem utrzymania; wykładnia gramatyczna, systemowa § 14 ust. 1 rozp. roi., wyłącza zastosowanie § 14 ust. 1 pkt 1 do ust. 2 pkt 2 tegoż paragrafu. Taka osoba pracująca nie przestaje być inwalidą I, II grupy, a tylko to podlega badaniu. Nie jest też istotne, czy osoba ta pracowała przedtem w rolnictwie.

(1) Jeżeli gospodarstwo rolne na podstawie testamentu dziedziczy wyłącznie osoba, która jest trwale niezdolna do pracy, to nie stosuje się art. 1063 § 2, 3 k.c. (w drodze analogii).¹⁰

(2) Teza zatem, jakoby w takim przypadku za spadkobiercę ustawowego (bo na pewno nie testamentowego) był uważany Skarb Państwa, z obowiązkiem dokonania spłat (na rzecz takich osób) w wysokości odpowiadającej wartości udziałów tych osób w gospodarstwie spadkowym, nie znajduje uzasadnienia.¹¹ Nie ma bowiem przepisu, który nakazywałby stosowanie art. 1063 § 2, 3 k.c. w analizowanym przypadku; natomiast analogia jest wyłączona [jest to przepis wyjątkowy, nadto pozbawiałoby się niektóre osoby praw; spadkobierca taki może zawsze oddać gospodarstwo rolne w posiadanie zależne, zbyć je czy przekazać w zamian za rentę (emeryturę)]. Nadto, ustawodawca zezwala na dziedziczenie przez osoby trwale niezdolne do pracy (art. 1065 k.c.), bez ograniczenia z art. 1063 § 2, 3 k.c. Art. 1063 k.c., w tym jego § 2 (co wynika m. in. z wykładni gramatycznej i systemowej), dotyczy tylko dziedziczenia ustawowego, a nie testamentowego.

(3) W tym stanie rzeczy, bezprzedmiotowe jest rozważanie - czy w przypadku, gdy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego na podstawie testamentu uprawnione są wyłącznie osoby trwale niezdolne do pracy, nie należy przyjąć, że za spadkobierców ustawowych uważani są spadkobiercy ustawowi - powołani z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (konstrukcja wzorowana na art. 1063 § 2, z zastrzeżeniem także wyjątku z § 3 tego artykułu). Rozwiązanie takie nie byłoby na tle k.c. odosobnione (por. art. XXIII p.w.k.c.). Spadkobiercy ustawowi byłiby zobowiązani do dokonania na rzecz osób trwale niezdolnych do pracy spłat, stosownie do art. 1063 § 2 k.c. (analogia).

(4) Należałoby przyjąć, że za daleko szedłby pogląd, uznający taki testament za bezskuteczny, a w odniesieniu do spadkowego gospodarstwa rolnego następowaloby dziedziczenie ustawowe (art. 1065 zd. 2 k.c.), czyli osoby te nie byłyby uprawnione do spłat.¹² Jest bowiem bezdyskusyjne, że art. 1059 § 1 pkt 5 k.c. ma zastosowanie do dziedziczenia testamentowego. W każdym razie rozwiązanie trzecie (z wersją spłat) jest o wiele bardziej adekwatne - do sytuacji dziedziczenia testamentowego - niż rozwiązanie drugie, przyjmujące stosowanie art. 1063 § 2 k.c. Przykładowo - czy możliwe jest, aby spadkobiercą był Skarb Państwa (powołany w ostatniej kolejności, art. 935 § 3 w zw. z art. 1058 k.c.), a nie dzieci (12) spadkodawcy, gdy ten powołał do spadku osobę trwale niezdolną do pracy, wszak są one powołane w pierwszej kolejności? Fakt, że sytuacje podobne mogą mieć miejsce przy dziedziczeniu ustawowym (kwestia dotyczy II grupy spadkobierców ustawowych), niczego tu nie zmienia.

Zagadnienie stosowania art. 1063 § 2 k.c., a jest to bezdyskusyjne, nie powstaje w ogóle, gdy do gospodarstwa spadkowego nie są powołane wyłącznie osoby trwale niezdolne do pracy. Jeśli zatem obok tych osób, dziedziczą gospodarstwo rolne inne osoby (na podstawie ustawy lub testamentu - art. 926 § 3, 1058 k.c.), to art. 1063 § 2, 3 k.c. nie stosuje się. Nie jest też istotne czy tymi innymi współspadkobiercami gospodarstwa rolnego są osoby fizyczne (art. 1059 § 1 pkt 1-4, 1059 § 2; 1060 § 2, 1062 § 2, 3; 1061 k.c. - kwalifikacje rolne; art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.), czy osoby prawne (art. 1063 § 1, 1065 zd. 3 k.c.). W związku z tym nie ulega wątpliwości, że brak jest przesłanek do zastosowania art. 1063 § 2 k.c., gdy spadkobiercom trwale niezdolnym do pracy przypada jedynie udział ich poprzednika w gospodarstwie rolnym, pozostałe zaś udziały dziedziczą inni spadkobiercy właściciela gospodarstwa rolnego, odpowiadający warunkom do otrzymania tego gospodarstwa w dziele spadku.¹³ W sytuacji, gdy spadkowe gospodarstwo rolne dziedziczą wyłącznie osoby, które są trwale niezdolne do pracy, z tym, że dziedziczą częściowo na podstawie testamentu, a częściowo na podstawie ustawy (art. 926 § 2, 1058 k.c.), zgodnie z przyjętym rozwiązaniem, nie ma podstaw do stosowania art. 1063 § 2, 3 k.c. (ani do

Dziedziczenie gospodarstw rolnych...

spadkobierców ustawowych, ani do spadkobierców testamentowych).¹⁴

Wprawdzie odrzucono wariant drugi i trzeci, niemniej z czysto teoretycznego punktu widzenia, bez implikacji praktycznych (przepisu art. 1063 § 2, 3 k.c. nie stosuje się bowiem do dziedziczenia testamentowego), należy rozważyć jawiące się tu zagadnienia. Uniknie się przez to twierdzenia, jakoby zostały odrzucone bez dogłębnego ich zbadania. Rozważania będą oparte na rozwiązaniu drugim, niemniej znajdą odpowiednio zastosowanie do wariantu trzeciego.

Teoretycznie możliwe są, na tle art. 1063 § 2 k.c., trzy konstrukcje:¹⁵

- a) Spadkobiercami gospodarstwa rolnego są osoby trwale niezdolne do pracy oraz Skarb Państwa (przy dziedziczeniu testamentowym - jeden podmiot dziedziczy z testamentu, drugi z ustawy).
- b) Spadkobiercami gospodarstwa rolnego są osoby trwale niezdolne do pracy, Skarb Państwa otrzymuje w naturze gospodarstwo rolne, w wyniku szczególnego „działu spadku” (pomija się tu fakt, że przy jedynym spadkobiercy z natury rzeczy nie ma działu).
- c) Spadkobiercą gospodarstwa rolnego jest Skarb Państwa, osoby trwale niezdolne do pracy uzyskują tylko prawo do spłat, czyli na ich rzecz powstają, z chwilą otwarcia spadku, stosowne wierzytelności, skierowane względem Skarbu Państwa.

W sytuacji a - następowałby zbieg dziedziczenia dwóch podmiotów do tej samej masy majątkowej, natomiast nie występowałby on w ujęciach b oraz c. Zanim przyjmie się jedno z tych rozwiązań (a - c), należy wyodrębnić kilka sytuacji: okres przed i po otwarciu spadku; stosunki - między Skarbem Państwa a osobami trwale niezdolnymi do pracy ("stosunki zewnętrzne") oraz między osobami trwale niezdolnymi do pracy ("stosunki wewnętrzne"); nadto - otwarcie spadku a dział spadku oraz okres po działu spadku, czy być może rozróżnienia tego w ogóle nie można, w opisaney sytuacji z art. 1063 § 2 k.c., przeprowadzić i wyodrębnienie tych okresów jest bezprzedmiotowe. Kolejne zagadnienia, to pozycja Skarbu Państwa oraz osób trwale niezdol-

nych do pracy względem osób trzecich, właściwe „stosunki zewnętrzne”, np. do zapisobierców, uprawnionych do zachowku itd. Zastanawiając się nad przyjęciem jednego z tych rozwiązań (a - c), nie sposób nie uwzględnić wyróżnianych tu zagadnień; ich analiza wpływa nadto na rozwiązanie kwestii wstępnej: wyboru wariantów a-c.

Nie ulega wątpliwości, że do chwili otwarcia spadku, powołanym spadkobiercą do gospodarstwa rolnego (z ustawy, z testamentu) jest osoba trwale niezdolna do pracy. W przypadku testamentu taką osobę testator ustanawia spadkobiercą. Skarb Państwa nie jest tu spadkobiercą podstawionym (art. 963 k.c.). Testament po sporządzeniu jest czynnością dokonaną, ale spadkodawca może następnym testamentem poprzednie rozrządzenie odwołać. Z chwilą otwarcia spadku osoba trwale niezdolna do pracy - co nie powinno budzić wątpliwości - może spadek odrzucić (art. 1020 k.c.) lub zostać uznana za niegodną (art. 928 - 930 k.c.). Skarb Państwa wywodzi bowiem swoje prawo do spadkowego gospodarstwa od osoby trwale niezdolnej do pracy. Gdy osoba ta traci status spadkobiercy, traci go również Skarb Państwa. Ta pochodność praw Skarbu Państwa nie może budzić wątpliwości. Należy przyjąć, że osoba trwale niezdolna do pracy nie składa w ogóle oświadczenia o przyjęciu spadku, a nabywa go zawsze z dobrodziejstwem inwentarza (arg. z art. 1063 § 2 w zw. z art. 1023 § 2 k.c.). Nie ma również przeszkód do zastosowania art. 1022 k.c. - spadkobierca trwale niezdolny do pracy może nie przyjąć spadku jako spadkobierca testamentowy, a przyjąć go jako spadkobierca ustawowy. Może zdarzyć się, że przy dziedziczeniu ustawowym, i tak będzie często, osoba ta nie będzie już spadkobiercą wyłącznie powołanym do spadku i obok tej osoby będą spadkobiercy, którzy nie są trwale niezdolni do pracy. Nie znajdzie zatem zastosowania art. 1063 § 2 k.c. Jeżeli z ustawy gospodarstwo rolne odziedziczyłaby wyłącznie osoba trwale niezdolna do pracy, to nie ma przeszkód, aby zrzekła się ona dziedziczenia (z ograniczeniem, na przykład, tylko do gospodarstwa rolnego) • art. 1048-1050 w zw. z art. 1058 k.c. (por. zwłaszcza art. 1049 § 2 oraz § 1 in fine). Testator może także, jedyne spadkobiercą ustawowego trwale niezdolnego do pracy (powołanego w pierwszej kolejności), wyłączyć testamentem negatywnym.

Dziedziczenie gospodarstw rolnych...

Jaki jest rzeczywisty sens art. 1063 § 2 k.c. - czy przepis ten reguluje nabycie spadku, czy tylko „dział spadku”, czy zarówno nabycie spadku, jak też „dział spadku”? Posłużenie się terminem „spłaty” wskazywałoby, że ustawodawca rozwiązał jednocześnie to zagadnienie. Powstaje jednak dalsza kwestia, z jaką chwilą ów „dział” następuje - czy z momentem otwarcia spadku, czy z chwilą wniesienia wniosku (pozwu) o spłaty, czy też z inną datą (np. wydania orzeczenia określającego spłaty, zapłaty rzeczywistej przez Skarb Państwa całej kwoty). Jak się przedstawia sprawa pobierania pożytków (przychodów) z gospodarstwa rolnego w okresie po otwarciu spadku, a przed całkowitym zaspokojeniem uprawnionych do spłat? Czy osoba trwale niezdolna do pracy może zbyć gospodarstwo rolne (udział w nim) innej osobie? A jeśli nabywca nie jest trwale niezdolny do pracy, czy stosuje się art. 1063 § 2 k.c.? Art. 1051 k.c. nie stanowi tu przeszkody, można zbyć zaraz po nabyciu gospodarstwo, gdyż osoba taka w ogóle nie składa oświadczenia o jego przyjęciu. Funkcja¹⁶ art. 1063 § 2 k.c. (tak jak się ją w cytowanej literaturze ujmuje): zapewnienie osoby, która należycie zagospodaruje te nieruchomości, jest spełniona (art. 1069 k.c.). Nie stosuje się tutaj art. 1078 k.c. Dalej, jak przedstawia się zagadnienie odpowiedzialności za długi, kto za nie odpowiada? Nie powinno ulegać wątpliwości, że Skarb Państwa¹⁷ (w tym również - za długi nieujawnione w chwili wypłaty spłat). Jest to zgodne z naturą spłat, które w tym przypadku mają charakter alimentacyjny;¹⁸ nie mogą być one obniżone (art. 216 § 6 k.c.), a wynika to z faktu, że występują tu osoby trwale niezdolne do pracy (względy etyczne). Skarb Państwa jest chroniony poprzez art. 1032 § 1 k.c., natomiast sytuacja z art. 1032 § 2 k.c. nie może obciążać osoby trwale niezdolnej do pracy, skoro wadliwe spłacanie długów leży po stronie innego podmiotu (Skarbu Państwa).

Wszystkie te wyłonione zagadnienia przemawiają za przyjęciem tezy „a”, w szczególności do osoby tej ma zastosowanie klauzula ustawowa „nie chce lub nie może dziedziczyć” (art. 928, 1020, 1048, testament negatywny); dopuszczalne jest zbycie przez tę osobę gospodarstwa rolnego (a nie tylko wierzytelności o spłaty),¹⁹ chyba że Skarb Państwa wypłacił stosowne kwoty, a spadkobierca je podjął; osobie trwale niezdolnej do pracy przy-

sługuje uprawnienie do pobierania pożytków z gospodarstwa rolnego, do chwili całkowitego uiszczenia spłat; osobie tej przysługuje uprawnienie określone w art. 1083 k.c.; względem osób trzecich odpowiedzialność ponosi Skarb Państwa. Dlatego też zapisy (polecenia) obciążają Skarb Państwa. Przy poleceniu niemajątkowym będzie sprawą oceny in casu - czy obciąża ono Skarb Państwa, czy trwale niezdolnego do pracy.

Art. 1063 § 2 k.c. nie stosuje się do dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez osoby trwale niezdolne do pracy, gdy praca w tym gospodarstwie stanowiła dla tych osób główne źródło utrzymania i mają one warunki do prowadzenia tego gospodarstwa przy pomocy małżonka lub osób bliskich, posiadających kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego (art. 1063 § 3 k.c.). Pojęcie osoby bliskiej należy rozumieć bardzo szeroko. Może to być osoba inna, nie należąca nawet do kręgu spadkobierców ustawowych. Za osobę bliską - zgodnie z funkcją²⁰ przepisu art. 1063 § 2 k.c. (jak ujmuje się ją w cytowanej literaturze) - należy uznać każdą osobę, do której zwróci się spadkobierca trwale niezdolny do pracy, o pomoc w prowadzeniu gospodarstwa rolnego. Nie musi między tymi osobami istnieć szczególna więź uczuciowa, chociaż szczególny ten typ - podobnie, jak przy znamionach osoby bliskiej, na tle dóbr osobistych - może tu istnieć. Zresztą w samym fakcie zwrócenia się o tę pomoc, a następnie w prowadzeniu gospodarstwa rolnego, należy zwykle dopatrzeć się istnienia (zawiązania) cech osoby bliskiej.

Kwalifikacje rolne należy rozumieć tak, jak przy dziedziczeniu gospodarstw rolnych (teoretyczne, praktyczne, § 3 rozp. roi.).

Co do pojęcia pracy por. uwagi dotyczące art. 1059 § 1 pkt 1, 3, 216 § 1 pkt 1 k.c. Przy badaniu przesłanki „pracy w gospodarstwie rolnym” osób, które osiągnęły wiek emerytalny (65, 60 lat) lub zostały zaliczone do jednej z grup inwalidów, należy podkreślić, że praca ta musi być dostosowana do wieku i sił fizycznych tych osób.²¹ Osoby te nie muszą też wykonywać wszystkich czynności gospodarczych, zresztą nie wymaga się tego nawet od osób w sile wieku. Przy ocenie pracy bierze się również pod uwagę podział czynności, przyjęty w gospodarstwie. Należy przypo-

Dziedziczenie gospodarstw rolnych..

mieć, że praca w gospodarstwie domowym jest również pracą w gospodarstwie rolnym.²²

Chodzi tu (art. 1063 § 3 k.c.) o pracę w gospodarstwie rolnym, zanim osoba taka stała się trwale niezdolną do pracy. Jeśli bowiem spadkobierca taki pracuje w nim nadal, to dziedziczy gospodarstwo na podstawie innych przepisów (art. 1059 § 1 pkt 1, 216 § 1 pkt 1; por. także art. 1059 § 1 pkt 3 kc.), natomiast art. 1063 § 2 k.c. nie ma tu w ogóle zastosowania, osoba ta nie jest trwale niezdolna do pracy. Co więcej, w podanych przypadkach (art. 1059 § 1 pkt 1, 3, 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 k.c.), osoby te mogą być - bez żadnych ograniczeń - zatrudnione poza gospodarstwem rolnym (spadkowym, innym). Praca ta nie musi stanowić dla nich głównego (wyłączonego) źródła utrzymania, odmiennie niż w art. 1063 § 2 k.c. (główne źródło utrzymania). Nie ma podstaw do stosowania art. 1063 § 2, 3 k.c., gdy osoba trwale „niezdolna” do pracy może gospodarstwo rolne prowadzić (tj. zarządzać nim, nie ma tu obowiązku osobistej pracy). Jeśli dana osoba, mimo wieku emerytalnego (lub zaliczenia do I, II grupy inwalidów), może prowadzić gospodarstwo rolne, nie jest ona trwale niezdolną do pracy. Stosuje się do niej wówczas korzystniejszą podstawę prawną - art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. Niepotrzebna jest zatem konstrukcja zabiegu przesłanek: art. 1059 § 1 pkt 5 i art. 1059 § 1 pkt 3 k.c., który tu nie występuje.

Jest oczywiste, że osoba trwale niezdolna do pracy (art. 1063 § 3 k.c.) nie musi w tym gospodarstwie pracować. Ma ona tylko wykazać, że istnieją warunki do prowadzenia tego gospodarstwa przy pomocy osoby bliskiej, nie ma również wymogu, aby osoba ta sama prowadziła gospodarstwo (w sensie: zarządzała nim). W związku z tym, sytuacje faktyczne mogą być różne. Po pierwsze - osoba ta będzie gospodarstwo prowadzić (zarządzać nim) - przy założeniu, że uprzednio nie czyniła tego (wówczas bowiem stosuje się art. 1059 § 1 pkt 3, 1, 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 k.c.) - bez wymogu pracy w tym gospodarstwie (art. 1063 § 3 k.c. dodatkowo uzasadnia przyjętą w tekście wykładnię słowa: prowadzenie, art. 1059 § 1 pkt 3 k.c.); natomiast pracę w tym gospodarstwie będzie wykonywać osoba bliska (ewentualnie przy pomocy innych osób). Po drugie - może to być współprowadzenie gospodarstwa rolnego przez osobę trwale niezdolną do pracy

1 osobę bliską. Po trzecie - gospodarstwo rolne może prowadzić osoba bliska, której trwale niezdolny do pracy oddał to gospodarstwo na podstawie stosunku prawnego, innego niż własność lub wieczyste użytkowanie (np. użytkowania).

We wszystkich tych trzech sytuacjach wystarczy, że gospodarstwo będzie prowadził spadkobierca lub osoba bliska; w tym gospodarstwie (z natury rzeczy) nie musi pracować osoba trwale niezdolna do pracy, tak samo jak osoba bliska (wynika to z definicji prowadzenia). Prowadzenie gospodarstwa rolnego oznacza bowiem zarządzanie nim. W związku z tym, pracę w gospodarstwie mogą wykonywać inne osoby. Istotny jest zatem fakt prowadzenia przez jedną z tych osób (bliską, trwale niezdolną do pracy) gospodarstwa, a nie fakt ich pracy w tymże gospodarstwie.

Ustawa nie wymaga, aby w chwili otwarcia spadku fakt prowadzenia gospodarstwa rolnego, przy pomocy osoby bliskiej, miał miejsce. Z natury rzeczy nie dotyczy to spadkobiercy, gdyż wówczas dziedziczyłby on na podstawie art. 1059 § 1 pkt 3 k.c.; nie stosowano by art. 1063 § 2, 3 k.c. Ustawa nie określa też żadnego terminu po tej dacie. Wystarczy zatem, że istnieje możliwość prowadzenia tego gospodarstwa przy pomocy osoby bliskiej (sformułowanie tekstu: „warunki”). Niemożność pomocy w prowadzeniu gospodarstwa rolnego przez osobę bliską, wynikała z przyczyn niezależnych od niej, nie pozbawia spadkobiercy trwale niezdolnego do pracy uprawnień z art. 1063 § 3 k.c. (§ 3 ust. 5, § 13 ust. 2 pkt 2 rozp. rol. per analogiam). Ustawa nie określa, w jakiej chwili te warunki do prowadzenia gospodarstwa rolnego muszą istnieć. Wykładnia gramatyczna (jeżeli „wykażą, że mają” - a nie: „że miały”) wskazuje jednak, że nie musi to być chwila otwarcia spadku, może to być data późniejsza. Jest oczywiste, że jeżeli spadkobierca pracował lub prowadził takie gospodarstwo, to nie stosuje się art. 1063 § 2, 3 k.c., lecz art. 1059 § 1 pkt 1, 3, 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 k.c. Tak, że chwila otwarcia spadku odnośnie do tej osoby jest wyłączona. Powinien to być okres co najmniej 6-miesięczny (analogia z art. 1059 § 2 k.c.). Sytuacja ta musi być wyjaśniona w chwili stwierdzenia nabycia spadku. Wystarczy wspomnieć, że sytuacja nie wszystkich spadkobierców jest jasna w chwili otwarcia spadku (np. art. 1059 § 2, 1020, 928 k.c.). Nie ma zatem powodu, aby w art. 1063 § 3 przyjmować

wyłącznie chwilę otwarcia spadku. W każdym razie, gdyby w tym momencie taka możliwość istniała, a potem przestała istnieć, nie pozbawia to spadkobierców trwale niezdolnych do pracy uprawnień z art. 1063 § 3 k.c. Jest tak również dlatego, że ustawa wymaga wskazania warunków do prowadzenia gospodarstwa przy pomocy małżonka lub osób bliskich, nie wspomina natomiast o realizacji tego warunku, nie zakreśla do tego również żadnego terminu. Stąd, z punktu widzenia dziedziczenia, wystarczy wykazanie takiego „warunku”, bez obowiązku jego realizacji. Rozwiązanie to musi być przyjęte, bo przy dziedziczeniu istotna jest tylko data otwarcia spadku, a nie stan istniejący potem.

Splata przysługująca od Skarbu Państwa na podstawie art. 1063 § 2 k.c. osobie trwale niezdolnej do pracy, stanowi wierzytelność pieniężną, która wchodzi do spadku po takim spadkobiercy i jest przedmiotem dziedziczenia na zasadach ogólnych. W razie nieuiszczenia tej spłaty, w całości lub w części, na rzecz osoby trwale niezdolnej do pracy, spadkobiercy tej osoby mogą dochodzić od Skarbu Państwa nie zapłaconych kwot.²³ Uprawnienie do spłaty nie wygasa z chwilą otwarcia spadku, bowiem brak przesłanek z art. 922 § 1 cz. I k.c. Pozycja spadkobierców takiej osoby, względem Skarbu Państwa, jest podobna do sytuacji osoby, w której miejsce wstępują. Jeśli nie są to wyłącznie osoby trwale niezdolne do pracy, a Skarb Państwa nie uiścił jeszcze spłat, nie stosuje się art. 1063 § 2 k.c. (arg. z art. 1063 § 3, a nadto z faktu, że osoba trwale niezdolna do pracy była spadkobiercą gospodarstwa rolnego)²⁴ i wówczas osobom tym nie przysługuje prawo do spłat (art. 1063 § 2 k.c.).

Art. 1063 § 2 k.c. nie stosuje się do spadków otwartych przed 5 VII 1963 r.²⁵

Gdyby inwalidztwo było czasowe i z tego powodu spadkobierca nie mógł wykonywać pracy w gospodarstwie rolnym (lub je prowadzić), nie ma przeszkód, aby uznać, że jest to przyczyna (istniejąca) w chwili otwarcia spadku, niezależna od spadkobiercy, i osobę tę dopuścić do dziedziczenia, nie na podstawie art. 1059 § 1 pkt 5, lecz art. 1059 § 1 pkt 1-4, § 2, 216 § 1 pkt 1, 2, 5 w zw. z art. 1065 k.c. Ma to znaczenie m. in. dla stosowania art. 1063 § 2, 3 k.c. i jest rozwiązaniem korzystniejszym dla takiego spadkobiercy.

Czytając niniejszy artykuł należy wziąć pod uwagę art. 15 ustawy z 28 VII 1990 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. z 1990 r., Nr 55, poz. 321). Przepis ten stanowi, co następuje:

1. Samoistny posiadacz nieruchomości, wchodzącej w skład gospodarstwa rolnego, które przed dniem 6 kwietnia 1982 r. odziedziczył z ustawy Skarb Państwa, po osobie będącej spadkodawcą tego posiadacza lub jego wstępnego, może żądać, aby Skarb Państwa przeniósł na niego własność tej nieruchomości.
2. Przeniesienie własności, stosownie do ust. 1, następuje nieodpłatnie, jednakże Skarb Państwa może żądać od nabywcy zwrotu wydatków, jakie poniósł na pokrycie długów związanych z gospodarstwem rolnym. Z chwilą przeniesienia własności, na nabywcę przechodzą prawa i obowiązki należące do spadku, związane z gospodarstwem rolnym.
3. W wypadku, gdy nieruchomość wchodząca w skład gospodarstwa rolnego, które Skarb Państwa odziedziczył z ustawy po spadkodawcy przed dniem 6 kwietnia 1982 r., znajduje się we władaniu Skarbu Państwa, przepisy ust. 1 i 2 stosuje się również do spadkobierców tego spadkodawcy lub ich zstępnych, jeżeli w chwili wejścia w życie niniejszej ustawy odpowiadają warunkom przewidzianym w art. 1059 pkt 1 lub 2 Kodeksu cywilnego, w brzmieniu nadanym niniejszą ustawą, z tym, że Skarb Państwa może żądać od nabywcy zwrotu nakładów koniecznych, nie mających pokrycia w korzyściach, które uzyskał z nieruchomości oraz żądać innych nakładów, które zwiększają wartość nieruchomości w chwili przeniesienia własności.
4. Przepis ust. 3 nie ma zastosowania w razie wzniesienia przez Skarb Państwa na nieruchomości budynku lub innego urządzenia o wartości przewyższającej wartość nieruchomości. W wypadku takim, spadkobiercy mogą żądać od Skarbu Państwa odszkodowania, ustalonego, jak w przypadku wywłaszczenia nieruchomości.
5. Przepisy ust. 1 - 4 stosuje się odpowiednio w wypadku, gdy Skarb Państwa przed dniem 6 kwietnia 1982 r. odziedziczył z ustawy udział w gospodarstwie rolnym.

Dziedziczenie gospodarstw rolnych..

Omówienie tego przepisu (art. 15) wymagałoby odrębnej monografii, co wykracza poza ramy niniejszego, krótkiego opracowania.

Przypisy

1. Co do osób trwale niezdolnych do pracy por. m. in.:

a) literaturę: F. Błahuta, J. S. Piątowski, J. Policzekiewicz, *Gospodarstwa rolne. Obrót - dziedziczenie - podział*, Warszawa 1967, s. 102-106, 118-119, 121, 156-157, 164-165, 170, 241 i n.; F. Błahuta, [w:] *Kodeks cywilny - komentarz*, 1972, t. 3, 8. 2016; M. Błażejczyk, A. Kostecki, A. Lichorowicz, *Zmiana generacji w gospodarstwach rolnych*, Ossolineum 1979; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1972, s. 82-83, 94; B. Kordasiewicz, *Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Ossolineum 1978, s. 145 i n.; L. Kostórkiewicz, *W sprawie dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez Skarb Państwa*, Palestra 1980, z. 1, s. 67 i n.; S. Mazur, *0 nowe uregulowanie dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez Skarb Państwa*, Palestra 1979, z. 5, s. 20 i n.; J. S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1979, s. 105-106, 155; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Warszawa 1965, s. 29-30, 40-41, 64, 103; tenże, [w:] *Kodeks cywilny - komentarz*, Warszawa 1972, t. 3, s. 2002, 2009-2011, 2028; A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, *Prawo rolne*, Warszawa 1980, s. 285 i n.; J. Szachulowicz, *Na marginesie uchwały Sądu Najwyższego z 30 VIII 1966 r.* III CZP 68/66, Palestra 1967, z. 1, s. 78 i n.

b) orzecznictwo - uchw. SN z 5 II 1965 r. III CO 9/64, BSN 1965, nr 69; post. SN z 25 III 1965 r. II CR 120/65, OSNCP 1966, z. 1, poz. 9 (z glosami J. Selwy, A. Świątkowskiego - PiP 1966, z. 4-5, s. 824 i n.); post. SN z 10 V 1966 r. III CR 60/66, OSNCP 1967, z. 3, poz. 51; orz. SN z 19 II 1968 r. II CR 1/68, OSNCP 1968, z. 10, poz. 175; orz. SN z 25 VII 1966 r. III CRN 278/68, Inf. Prawn. 1971, z. 1-2, poz. 13, post. SN z 16 II 1977 r. III CRN 279/76, OSPiKA 1978, z. 2, poz. 28.

2. Por. M. Niedośpiał, *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, Palestra 1984, z. 10, s. 24 i n.; tenże, *Głosa do uchw. SN z 8 III 1984 r.* III CZP 74/83, NP 1985, z. 7-8, s. 128 i n. oraz OSPiKA 1986, z. 1, poz. 1. Por. J. Kapera, *Testamentowe dziedziczenie gospodarstwa rolnego*, *Krakowskie Studia Prawnicze*, 1986, z. XIX.

3. Jest to ustalony pogląd orzecznictwa i doktryny. Por. np. J. S. Piątowski, op. cit., s. 105 i n.; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, s. 29; tenże, [w:] *Kodeks cywilny - komentarz*, t. 3, s. 2002; J. Szachulowicz, l.c.; A. Zieliński, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych w świetle nowelizacji kodeksu cywilnego z 26 X 1971 r.*, Palestra 1973, z. 4, s. 19 i n.; post. SN z 25 III 1965 r. II CR 120/65, OSNCP 1966, z. 1, poz. 9; orz. SN z 25 VII 1969 r. III CRN 278/69, Inf. Prawn., 1971, z. 1-2, poz. 13.

4. Tak również - F. Błahuta, *Gospodarstwa rolne...*, s. 103; J. Pawlak, [w:] *Kodeks cywilny - komentarz*, t. 1, 1972, s. 571; J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie...*, s. 29; post. SN z 25 III 1965 r. II CR 120/65, OSNCP 1966, z. 1, poz. 9; post. SN z 10 V 1966 r. III CR 60/66, OSNCP 1967, z. 3, poz. 51; orz. SN z 25 VII 1969 r. III CRN 278/69, Inf. Prawn. 1971, z. 1-2, poz. 13. Jest to zatem ustalony pogląd doktryny i orzecznictwa.

5. Jest to ustalony pogląd doktryny i orzecznictwa. Por. F. Błahuta, op. cit., s. 102 i n.; T. Bogusz, *Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, Katowice 1965/1966, s. 20; J. Pawlak, op. cit., s. 571; J. Pietrzykowski, [w:] *Kodeks cywilny*

Dziedziczenie gospodarstw rolnych...

- komentarz, t. 3, s. 2002; A. Stelmachowski, J. Selwa, Prawo rolnicze, Warszawa 1970, s. 133 przyp. 19; post. SN z 25 III 1965 r. II CR 120/65, OSNCP 1966, z. 1, poz. 9 (wraz z głosami J. Selwy, H. Świątkowskiego, PiP 1966, z. 4-5, s. 827 i n.); post. SN z 7 IV 1966 r. III CR 354/66, OSNCP 1966, z. 12, poz. 217. Odosobniony pogląd wypowiedział SN w uchw. z 5 II 1965 r. III CO 9/64, BSN 1965, nr 69 ("Spadkobierca, który w chwili otwarcia spadku otrzymuje rentę starczą ze względu na wykonywaną uprzednio pracę, nie dziedziczy gospodarstwa rolnego z mocy art. 1059 § 1 pkt 5 k.c."). Uchwała spotkała się z krytyką F. Błahuty, J. Gwiazdomorskiego, J. Pietrzykowskiego, A. Stelmachowskiego (por. wyżej).

6. A. Ohanowicz, Zbieg norm w polskim prawie cywilnym, Warszawa 1963, a. 169; tenże, Zbieg norm w kodeksie cywilnym, PiP 1965, z. 2, s. 192.

7. Prawo do know-how jest dziedziczne.

8. Wykładnia gramatyczna tekstu.

9. Por. przyp. 5.

10. Por. post. SN z 16 II 1977 r. III CRN 279/76, OSPiKA 1978, z. 2, poz. 28. Przedtem SN nie zajmował się tą kwestią (brak orzeczeń).

11. Odm. B. Kordasiewicz, op. cit., s. 150 i n. (por. także dalszą literaturę zestawioną w przyp. 99 na s. 151, tamże); J. S. Piątowski, Prawo spadkowe, 1979, s. 155, autor podkreśla jednak „jak się wydaje”.

12. Tak S. Breyer, Ustawa o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych, PiP 1963, z. 10, s. 550 (pogląd wypowiedzialny na tle ustawy z 29 VI 1963 r.).

13. Post. SN z 28 V 1968 r. II CR 220/68, OSNCP 1969, z. 4, poz. 72.

14. Wyodrębniony uprzednio pogląd (2) przyjmuje tu stosowanie art. 1063 § 2, 3 k.c. Tak wyraźnie: J. S. Piątowski, Rozrządzenie gospodarstwem rolnym w drodze testamentu, Palestra 1969, z. 2, s. 56 przyp. 21; F. Błahuta, [w:] Kodeks cywilny - komentarz, t. 3, s. 2016.

15. Jest to zagadnienie nie opracowane od strony teoretycznej. Zwraca uwagę na to J. S. Piątowski, Prawo spadkowe, 1979, s. 112. Nie trzeba dodawać, że jest to sprawa bardzo ważna; od jej rozstrzygnięcia zależy bowiem rozwiązanie szeregu zagadnień szczegółowych. Jedynie J. Pietrzykowski (Kodeks cywilny - komentarz, t. 3, s. 2010; Dziedziczenie... s. 41) stanowczo stwierdza, że k.c. przyjął rozwiązanie „a”. Ujęcie „a” przyjmuje również J. Szachulowicz, Indywidualne gospodarstwo rolne jako przedmiot wspólności ustawowej małżeńskiej, Warszawa 1979, s. 225. Również orz. SN z 19 II 1968 r. II CR 1/68, OSNCP 1968, z. 10, poz. 175, nie oznacza rozwiązania tej kwestii doktrynalnej. Z faktu, że według SN spadek po takiej osobie obejmuje wierzytelności z tytułu spłaty, a nie gospodarstwo w naturze, nie musi wcale wynikać odrzucenie tezy „a”. Poza J. Pietrzykowskim i J. Szachulowiczem można zatem powiedzieć, że nikt w sposób wyraźny, jednoznaczny, nie zajął stanowiska w tej kwestii doktrynalnej (a, b czy c).

16. J. Pietrzykowski, [w:] Kodeks cywilny • komentarz, t. 3, s. 2010.

REJENT Nr 12 - grudzień 1992 r.

17. W zasadzie tak samo J. Pietrzykowski, op. cit., s. 2011; tenże, Dziedziczenie..., s. 41.
18. J. Gwiazdomorski, Prawo spadkowe, 1972, przyp. 80, s. 253 i n.; J. S. Piątkowski, Prawo spadkowe, 1979, s. 229; A. Stelmachowski, Problemy ludzi starych na wsi w aspekcie prawnym, NP 1972, z. 7-8, s. 1046.
19. Tak J. Pietrzykowski, [w:] Kodeks cywilny - komentarz, t. 3, s. 2028; tak w istocie również F. Błahuta, Gospodarstwa rolne..., s. 165.
20. Por. przyp. 16.
21. Podkreśla to również J. Pietrzykowski, [w:] Kodeks cywilny - komentarz, t. 3, s. 2002.
22. Por. dla przykładu -S. Breyer, op. cit., s. 549; J. Pietrzykowski, Dziedziczenie..., s. 24.
23. Tak samo orz. SN z 19 II 1968 r. II CR 1/68, OSNCP 1968, z. 10, poz. 175.
24. Odm. cyt. w przyp. 23 orzeczenie SN (uzasadnienie).
25. Tak samo orz. SN z 30 XI 1966 r. III CR 278/66, OSNCP 1967, z. 5, poz. 95.